hlavý a trojhlavý – 19 *v straně domácí* na vnitřní straně paže (in parte domestica) – 20 *na straně divoké* na vnější straně paže (in parte silvestri); *se dělé* oddělují se – 21 *druhá žilna:* míněny svaly předloktí – 22 *se chýlí* směřuje; *jestiť ztažena* sahá 25 *po žilinách neb cévách* po svalech (post musculos); *žíly zevné i skryté* žíly povrchové i hluboké (vene manifeste et occulte) – 26 *od žíly podpažnie:* jde o hlubokou žílu podpažní (a vena asellari) – 27 *zevuje se* objevuje se, vychází na povrch – 28 *žíla hlavnie:* jde o žílu na paží a předloktí (cephalica) – 30 *pro příbuznost* pro souvislost; *jiná zřejmá* jiná povrchová, tj. žíla pažní – 31 *a po zevnitřnie* a to (až) po vnější; *povraz* provaz, tj. podle vzhledu (funis) – 33 *jiná žíla:* tj. žíla na předloktí – 34 *mezi prst prstenný a najmenší* mezi prsteník a malíček (inter anularem et auricularem digitum) – 34-35 *spasenka neb plicnice neb slezenice:* žíla na hřbetu ruky (salvatella seu epatica vel splenetica), podle tehdejších názorů související s plícemi a slezinou – 37 *brunátná neb černá neb obecná neb mateřina:* žíla v ohbí lokte (purpurea vel nigra vel communis) – 38 *stranám vyšším i nižším* horním i dolním částem těla – 39 *cévky* tepny (arteria); *zevnú neb tajnú* povrchovou nebo hlubokou – 40 *z cév* z svalových vláken (ex musculis); *z složení žilami a cévkami* ze spojení svalových vláken s žílami a tepnami (musculis sic compositis cum venis et arteriis) – 41 *z dielóv žilin čitedlných* z částí citlivých vláken, tj. nervů (cum partibus nervorum sensibilium) – 42 *kuože spodnie* podkožní vazivo (pellis); *sú oděny* jsou pokryty – 43 *činí se... čitedlná* stává se citlivou; *kuože svrchnie zevnitřnie* kůže povrchová vnější, tj. pokožka (pellis exterior) – 44 *údové zevní* povrchová ústrojí

RHAZESOVO RANNÉ LÉKAŘSTVÍ

Bohaté zkušenosti slavného perského lékaře Muhameda Ebn Sacharjah Abubekr Arrasiho (Rhazesa, kolem 850 až kolem 920 n. l.) zprostředkovala evropské medicíně proslulá lékařská škola v jihofrancouzském Montpellieru ve 12. století. Rhazesovu lékařskou nauku tu přednášel a sepsal Vilém Roger de Cogenis, řečený Vilém Burgundský († 1180). Jeho výklady Rhazesa se staly základem pro rozšíření Rhazesova učení i do jiných zemí. Do češtiny byly Vilémovy výklady přeloženy a poněkud upraveny v první polovině 15. století. Obsahují návody k léčení nejrůznějších zranění a onemocnění.

Ze spisu vybíráme souhrnná pojednání o léčení otevřených ran (1. kapitola 1. dílu) a o pouštění žilou (34. kapitola 1. dílu).

O RÁNĚ

Bývá druhdy rána, jenž jest rozpuštěnie celosti těla, nebo na kosti slóve zlomenie, nebo tvrdé věci se lámají, na hlavě bez zlomenie lbi mečem, palicí neb kamenem, tak však, že nenie s bázní; nebo jestliže by se bál o zlomení lbi, tehda by rána nad tiem neměla býti zavřiena, až by dřieve
5 leb byla napravena.

O zlomení lbi, jest-li mečem a rána podluhovatá

Přirozenie na leb málo masa jest přiložilo, protož v plti nemohú býti rány hluboké, leč by rána byla napošík, totíž že by šla od vrchu dolóv k ušima s kteréž koli strany hlavy. A ty rány často sú okrúhlé, a druhdy dosti 10 dolóv sstupují, a větčé nesnáz, kteráž na nich jest, ta jest, aby slušně byly sšity. Jinak budú škaredí a mrzcí šrámové na těch miestech. Bude-li rána podluhovatá neb nětco okrúhlá, bude šitie od jednoho kraje nebo konce rány až do druhého, jakož se lékaři zdáti bude. Nebude-li rána velmi odlúčena, tehdy móž býti šitie napořád; pakli jest dlúhá nebo scházie dolóv 15 okrúhle, tehdy nemá aniž muož býti šitie napořád, jakož jesti obyčejno na rukávě, než má býti s někakým zdálením stehu od steha, a tak, aby vždy dva stehy měla jednu nit; a to rozměřiti ostavuje se opatrnosti lékařově. A ihned má přiložen býti prach červený, o němž dole poviem, nebo prach kadidla nebo masticis, anebo sám prach z kadidla. Mistr tuto praví 20 o prostných prašich. Viece chválil je nežli smiešené, nebo řekl, že viece platen jest prach k střielení, kterýž bývá z sanguine draconis neb z kadidla nebo z mastice, nežli jiný prach červený, jehož jest mnohé složenie nebo smiešenie. A také řekl jest, kdyby nemohl jmien býti prach sanguinis draconis, že sám z kadidla platen jest, kakžli nenie červený. To sem od něho 25 slyšal a před každým smiem svědčiti. A protož praví: Kdyby lékař ranný neměl sanguinis draconis nebo svalníka neb bolum, proto nemá raněného opustiti, poněvadž samo kadidlo (muož býti nalezeno totíž v kaplici každé) mnohé jiné zastává, jakožto miestem a časem mohú jmieny býti, potřebné věci, než v núzi, na niežto viece záleží.

30 Malý knot buď vložen, ale třetí den, aneb když se rána stulí, poznenáhlu buďte vytaženy niti a opět buď naložen prach červený. Pakli třeba bude hnój zaroditi v ráně, vlož na ni embrocam, totíž flastr z listie a kořenie omaštěného. To jméno embroka jest jméno ranných lékařuov a jestiť též jako u ranného lékaře kataplasma. A býváť embroka z listie býlenie a z ko- 35 řenie, sádla a tukóv, másla a oleje. Druhdy z některých semen, jako semene lněného, sena řeckého, a druhdy z múky ječné nebo pšeničné a z podobných věcí. Ale tuto jedno dvě pokládá, dvě embroky k zarození hnoje v ráně. Ale ne každé ráně jich třeba, než tu, kdež se málo rodí hnoje v ráně. A znamenaj, což kolivěk hnój zarozuje v ráně, toť také zarozuje 40 v nežidu nebo v hlíze. A zase také věz, že každá bylina, buď z přirozenie horká nebo studená, když jest toliko teplá, hnój zarozuje; i také sama voda teplá též činí. Avšak některé jsú věci zvláštnie a silnějie to činie. Proto sem to řekl, zdali by kto nemohl mieti těch věcí všech, kteréž sú popsány, tehdy jednú samú z těch věcí učiní embroku takovú: sémě lněné a sémě 45 sena řeckého, svařená v oleji dřevěném až do vysmaženie oleje, a to klaď na miesto. Druhá embroka: sléz a vysoký sléz buďte vařeny u vodě a pak

vysáknúc vodu ztlučeny buďte s starým sádlem nesoleným; a ta embroka teplá má býti přikládána. Pakli by k vóli mistrově všechny věci mohly býti jmieny, aby nebyl vidien, by přieliš prostými věcmi léčil – mezi mnohými
50 počestnými muži druhdy někteří chytrý a nerovný bývá shledán, kterýžto počna pohrdávati vtipností mistra svého, protože prostými věcmi léčí, a pro takové druhdy slušie něco nesnazšieho činiti –, buď udělána embroka taková: Vezmi slézu – sléz obecní velmi jest potřebný rannému lékaři v embroky mastech a v podobných věcech, a také kdyžť raněný zatvrdne v životě;
55 tehdy bývá z nich, z zelé a z listie řepného s málem petružele a kmínu polského a s tučným masem vepřovým, přidadúc několiko listóv tithymali, skočcových, větčého skočce, aby viece obměkčilo – a druhého slézu a parietarie, totíž den a noc, cymbalarie, totíž zvonečkové, a listie sena řeckého. Ty všecky věci buďte ztlučeny s sádlem a potom s červeným vínem anebo
60 i také s vodú, podlé rozličnosti času v roce, u malého ohně buďte vařeny a ústavně lopatkú hýbány, ažť i zhústne. A tý embroky požívaj lékař.

A když rána dobře se vyhnojí a počne celeti, máť ujímáno býti knota. To jest obecné, kdež koli vkládán bývá knot, že jeho ponenáhlu má býti ujímáno, až i ovšem jeho třeba nebude.

1 *druhdy* někdy; *rozpušlěnie celosti* porušení celistvosti – 2 *nebo* neboť – 6 *podluhovatá* podélná (sečná) – 7 *přirozenie* příroda; *v plti* v kůži – 8 *napošík* napříč, šikmo – 9 *k ušima* (duál) k uším – 10 *dolóv sstupují* jdou do hloubky – 12 *nětco okrúhlá* částečně okrouhlá – 13 *odlúčena* rozevřena – 14 *napořád* souvisle; *scházie dolóv okrúhle* je okrouhle zahnuta – 15 *aniž muož* ani nemůže; *jesti obyčejno* je obvyklé – 16 *s někakým zdálením* s určitou vzdáleností – 17 *aby měla* (duál) aby měly; *ostavuje se opatrnosti* ponechává se péči – 19 *prach kadidla:* zaschlá klejopryskyřice různých druhů kadidlovníku; *masticis* (lat. gen.) mastixu; v. pozn. 30 na s. 555; *Mistr:* mistr Vilém Roger de Cogenis – 21 *prach k střielení* prášek utišující prudké „střílivé" bolesti; *z sanguine draconis* (lat. ablativ) z dračí krve; v. pozn. 45 na s. 555 – 23 *kdyby nemohl jmien býti* kdyby nebyl po ruce – 24 *kakžli* ačkoli, třebaže – 25 *smiem svědčiti* odvažuji se potvrditi; *lékař ranný* chirurg – 26 *svalníka:* míněn svalník větší („ranné koření"), tj. kostival lékařský; *bolum* (lat. akuz.) červenou hlinku; v. pozn. 31 na s. 555) – 27 *v kaplici* v kapličce – 28 *zastává* nahrazuje; *miestem a časem* podle místa a času

30 *knot:* knotu se užívalo jako drénu vkládaného do rány; *se stulí* stáhne se – 31 *naložen* přiložen (na ránu) – 32 *hnój zaroditi* způsobiti, vyvolati hnisání; *embrocam* (lat. akuz., nom. embroca, dále též č. *embroka*, z řec. embroché) náplast, léčivý obklad, zvl. pro zahřátí – 34 *kataplasma* (z řec.): obklad ze směsi rostlinných prachů; *býlenie* bylin – 36 *sena řeckého:* rostliny pískavice řecké seno (Trigonella foenum graecum) – 37 *jedno* jen – 38 *se rodí* vzniká – 39 *hnój zarozuje* vyvolává hnisání – 40 *v hlíze* ve vředu, v abscesu – 40-41 *buď z přirozenie horká nebo studená* ať je od přírody horká nebo studená; jednotlivé byliny měly podle tehdejších názorů (podobně jako všechna ostatní příroda) stupně teploty podle toho, který ze čtyř přírodních živlů v nich převládal – 42 *též* totéž – 44 *jednú samú* jen z jedné – 45 *v oleji dřevěném* v olivovém oleji – 46 *sléz a vysoký sléz* sléz léčivý a proskurník lékařský, lid. ibiš – 47 *vysáknúc vodu* když se z nich vysuší voda; *ztlučeny* roztlučeny – 48 *k vó-*

li mistrově podle přání mistra – 49 *aby nebyl vidien, by... léčil* aby se nezdálo, že léčíš – 50 *někteří chytrý a nerovný* některý lstivý a nesouhlasící – 51 *vtipnosti* důmyslem, chytrostí – 53 *sléz obecní:* patrně sléz léčivý; *v embroky mastech* v mastech užívaných ve formě náplasti – 54 *zatvrdne v životě* trpí zatvrdnutím střev, zácpou – 55 *kmínu polského* kmínu lučního n. kořenného – 56 *přidadúc* s přidáním; *tithymali* (lat. gen.), *skočcových:* pryšce skočcového (Euphorbia lathyris) – 57 *větěého skočce:* skočce obecného (Ricinus communis); *aby obměkčilo* aby působilo projímavě; *druhého slézu:* tj. vysokého (v. pozn. 46); *parietarie* (lat. gen.), *totiž den a noc:* drnavce lékařského (Parietaria officinalis) – 58 *cymbalarie* (lat. gen.), *totiž zvonečkové:* zvěšince zedního (Cymbalaria muralis) – 60 *podlé rozličnosti času v roce* podle různých ročních období – 61 *ústavně... hýbány* neustále míchány; *požívaj* používej

62 *se vyhnoji* vyhnisá; *celeti* zacelovati se; *máť ujímáno býti knota* má být zmenšován drén – 64 *ovšem ne-* vůbec ne-

O ZATÍNANÍ ŽIL A CEV

Sšitie, zatínati, připalevati příslušie na ranného lékaře. O šití ran i žil praveno jest již tuto. O zatínaní žil a cev, skrze něžto mnohá dobrodienie i mnozí lékové bývají dáváni tělóm lidským, tuto krátce slušie věděti. A najprvé o žilách, kteréžto zatínáme pro bolesti a vady hlavnie, tuto slušie věděti, že žil zatínanie mnoho pohodlé tělóm lidským činí, smysly ostří, pamět pevní, rozum čistí a jasní, studenost všeho mozku v hlavě skrovní, mozky kostnie zahřievá, játry, slezen a plíce odzaměstnává, údy lehčí, krev přirozenú čistí, nepřirozenú vyhánie, bolest hrudi vyrývá, hlas jasní, od zimnic zachovává, zdravie chrání, jestliže, jakož má se dieti, děje. A protož při zatínaní žil mnohé slušie spatřiti věci zvláštie, z nichžto tři sú přednie, totiž síla, věk a čas: síla, jest-li mdlý neb mocný; věk, jest-li dietě čili starý – neb nižším dvanásti let nesluší púštěti a též starým nemá býti púštěno, leč by byli mocní a teplí. A také máš na tom šetřiti času, nebo v času náramně studeném neslušie púštěti; a také ve dnech psích nepúštiemy, a ti se počínají od dní červnových až do měsiece září. A máš dále věděti, že když v žilny mokrost vnikne škodlivá, přikládaj na ně flastry rozpúštivé a vysušivé, v nichžto kladeny bývají věci posilivé žilny. Pakli v žilách a v cievách bude mokrost škodlivá, slušie posíliti jatr věcmi poživujícími a přitahujícími a pichóv odvieravých. A též a týmž obyčejem má se dieti o žaludku. Protož pro bolest hlavní a hrdla obecně zatínámy žílu hlavní na pravé neb levé ruce. Jest-li bolest a nová příčina, jest-li třeba púštěnie, tehdy púštěj z té ruky, na jejiežto straně jest bolest. Pakli jest příčina vetchá, tehda púštěj z té ruky té strany, v niež bolesti nenie, leč by byla bolest z jedovaté hlízy neb uhryzenie jedovatého zvieřete; kdež také z též strany má hned býti na počátku púštěnie. Pak pro bolest týlu hlavy zvláště zatínámy žílu prostřed čela prostě položenú. A tuto zvláštnie věci nebo lékové neujímají ni utrhají moci obecným lékóm, totiž aby toliko zvláštní

lékové platni byli, a ne obecní; nebo obecní platni jsú, ale zvláštní viece sú platni, ale obecní šíře sáhají. Pak pro bolest čela zatínáme žílu mezi dvěma
30 obočíma aneb na konci nosu. Pro túž příčinu viděl sem v Montpesoláně, ano tu žílu zatínají na témž miestě mistru Šalomúnovi, a což z nie vycházelo, byla pravá kolera. Pak pro maní a melankolí a vetché nemoci očí zatínámy dvě žíle na hrdle; ješto slovú v Provincí „mnišie šerého zákona", pro ty příčiny obyčej mají často púštěti z těch žil. Pakli pro vetchý neduh
35 přicházejí slzy a mokrosti do očí skrze žíly zevnitřnie, zatínáme proti žilám i cievám, kteréž sú na čele až do úst a od ucha do ucha; a hned připaluj. Avšak když zatínámy cievy, bývá tok veliký krve, tak že nemóž býti staven leč připálením, neb ta krev jest velmi horká a nesnadně se ssedne. Pak pro bolest židovin a očí zatínáme dvě žíle, kteréž sú za ušima. Pak pro
40 vlhkost nepřirozenú dásní a zubin a vady úst zatínámy dvě žíle pod jazykem. Pak na ruce dvě žíle zatínáme: jednu pro otok plic a druhú, podlé najmenšieho prstka, pro otok sleziny. Pak medianu zatínámy pro neduhy plicné, jako pro dušnost a zacípanie a pro bolest prsí, pro sen v dusu a pro vadu srdce. Také proti dušnosti spomáhá mezi plecoma baňkami púštěnie.
45 Také mají požívati lékuov počistivých a spomáhajíť letkvaři, kteréž přilípavé mokrosti rozpúštějí, kteréž dělají z kosatce a lebédky červené; a mají přikládati k jich hrudem pytlíky s kořením a mazáni býti ostrými léky. A tykve mají jim miesto baněk na prsi býti přisazovány; a mají skrovně živi býti. Těm spomáhá syrup squilliticus a ocet squilliticum.
50 A druhdy spomáhá blívanie a ženám zbúřenie nemoci jich měsiečné a panenský žíly otevřenie. Pak žíla jatrnie zaťata bývá pro bolest jatr a želudku a nežit plecný. Pak žíla na kostrci chřbetnice zaťata bývá pro chřbetnice a všeho chřbetu neduhy. Pak na stehnu, lýtkách i na nohách zatínáme žíly pro bolest ledvin a měchýře a pro dnu pažní i stehenní i nožní a zkrácenie
55 žilny; a pro otok na holenú i na nohách a pro nedostatek nemoci ženské a početie. Pak žíle dvě na palciech nožních zatínáme nožíkem ostrým pro dnu a mnohé neduhy. Pak dvě žíle mezi najmenšími prstky nožními zatínáme pro neduhy měchýře a úduov plodných. Pak dvě žíle pod články zatínáme pro bolest nárokuov a stavení vody.

Nadpis: *o zatínaní žil a cev* o pouštění krve z žil a z tepen – 1 *sšitie* sešití; *připalevati* vypalovati nebo zastavovati krev přiložením žehadla – 4 *pro bolesti a vady hlavnie* pro bolesti a nemoci hlavy – 5 *pohodlé... činí* úlevu přináší – 6 *pevní* upevňuje; *studenost... skrovní* prostydlost zmenšuje, mírní – 7 *mozky kostnie* kostní dřeni; *slezen* slezinu; *odzaměstnává* zbavuje přetížení – 8 *vyrývá* odstraňuje – 10 *spatřiti věci zvláštie* přihlédnout k zvlášť důležitým věcem – 11 *mdlý neb mocný* slabý nebo silný – 12 *nižším* mladším – 13 *teplí* mající normální teplotu krve; *šetřiti času* dodržovati vhodný čas – 14 *ve dnech psích* v letních vedrech (lat. dies caniculares) – 16 *v žilny* do vláken svalových, do svalů; *mokrost ... škodlivá* škodlivá vláha, tj. nadměrné tělesné šťávy, které byly podle tzv. humorální patologie Hippokratovy příčinou některých druhů onemocnění; *flastry rozpúštivé a vysušivé* náplasti rozhánějící

a vysušující – 17 *posilivé* posilující – 18 *jatr* (gen. pl.) játra; *poživujícími* vyživujícími – 19 *přitahujícími* tj. krev, prokrvujícími; *pichóv odvieravých* otvírajících póry – 20 *žílu hlavní* žílu na předloktí (Vena cephalica) – 21-23 *nová... vetchá* akutní... zastaralá, chronická – 24 *z jedovaté hlízy* z vředu působícího nákazu (zvl. morovou); *z uhryzenie* z kousnutí – 26 *zvláštnie* speciální – 27 *neujímají ni utrhají moci* nezeslabují ani neubírají účinek; *obecným* obecně užívaným – 29 *šíře sáhají* mají širší okruh působení – 30 *v Montpesoláně* (lat. Montpesolanum) v Montpellieru (v již. Francii), kde byla ve středověku proslulá lékařská škola – 32 *pravá kolera:* tekutina, ztotožňovaná podle humorální patologie se žlučí; *pro maní* (lat. mania) pro náhlé pominutí smyslů (přičítané vniknutí par do mozku); *pro melankolí* (lat. melancholia) pro trudnomyslnost způsobovanou tzv. kalokrevností (n. černokrevností) – 33 *v Provincí* (lat. Provincia) v Provence (ve Francii); *mnišie šerého zákona* dominikáni, jejichž řehole předpisovala kutny z nebarveného sukna – 35 *skrze žíly zevnitřnie* povrchovými žilami; *proti žilám i cievám...*: míněny větve žíly lícní – 39 *židovin* skrání – 40 *zubin* zubních lůžek – 41 *pro otok plic* pro zánět plic – 42 *medianu* žílu v ohbí lokte (Vena mediana cubiti) – 43 *pro zacípanie* pro zahlenění; *pro sen v dusu* pro dušení ve spánku – 44 *mezi plecoma* (duál) mezi plecemi, rameny; *baňkami:* skleněnými nádobkami, užívanými k vysávání krve pomocí zahřátého vzduchu (bez otvírání žil) – 45 *počistivých* čistících; *letkvaři* léčivé odvary; *přilípavé mokrosti* usazující se nadbytečné šťávy – 46 *z kosatce:* tj. z kosatcového oddenku; *z lebédky červené* z dobromysli obecné – 49 *syrup squilliticus a ocet squilliticum* (lat. nom.) sirup a ocet z mořské cibule (Scilla maritima) – 50 *blívanie* zvracení; *zbúřenie nemoci měsiečné* vyvolání menstruace; *panenský žíly* žíly růžové (začíná u vnitřního kotníku) – 51 *žíla jatrnie:* míněna žíla na hřbetu ruky (srov. pozn. 37 na s. 555) – 52 *žíla na kostrci chřbetnice* žíla na kostrči páteře, tj. žíla křížová – 54 *pro dnu:* pod pojmem dny (pakostnice) byla zahrnuta i různá jiná onemocnění (srov. pozn. k nadpisu na s. 569); *zkrácenie žilny* zkrácení šlachy, svalu – 55 *na holenú* (duál) na holeních – 58 *úduov plodných* pohlavních orgánů; *pod články* pod kotníky – 59 *nárokuov* varlat; *pro stavení vody* pro zamezení nadměrného tvoření moči

O DVANÁCTI ZNAMENÍCH

Ve středověkém lékařství uplatňovala se na základě soudobých kosmologických názorů o souvislosti věcí hojně i astrologie. Zvláštní význam měla astronomie a astrologie pro určení doby, kdy je vhodno pouštět žilou. Podle znamení zvěrokruhu, a tedy podle ročních období, která jim odpovídala, určovalo se jednak to, zda je v daném období vůbec vhodné pouštět žilou, jednak to, které části lidského těla jsou ovládány jednotlivými znameními zvěrokruhu.

Pro snazší orientaci kreslily se lidské figury s označením, která znamení zvěrokruhu jsou rozhodná pro jednotlivé části těla (srov. vyobrazení 37).

O PÚŠTĚNÍ

Když pak opět chceš věděti, kdy bude dobré púštěnie z žil anebo zlé, tehdy máš znamenati zvláštnost dvanádcti znamení a také údy člověčieho života, ještoť sú dvanádcti znamení přispojeny.